

«ПРИНЦИП РІВНОСТІ» ТА «ПОЗИТИВНА ДИСКРИМІНАЦІЯ»: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА В ПРАВОВОМУ КОНТЕКСТІ

ВАСИЛЬЧЕНКО Оксана Петрівна - доктор юридичних наук, професорка кафедри конституційного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-4464-3708

УДК 342.7

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.3>

Стаття присвячена порівняльному аналізу понять «принцип рівності» та «позитивна дискримінація» в роботах науковців та в нормативно-правових актах.

У статті розглянуто основні наукові підходи до визначення поняття «принципу рівності» та «позитивна дискримінація», а також виокремлено спільні та відмінні риси цих понять, а також визначені їх особливості. Дослідження спрямоване на висвітлення того, як ці концепції реалізуються для створення більш справедливого та інклюзивного суспільства.

Стаття також розкриває сутність позитивної дискримінації, особливості її застосування, критерії її прийнятності в законодавчому та практичному полі з урахуванням її співвідношення з принципом рівності.

У статті детально досліджено співвідношення між принципом рівності та позитивною дискримінацією, визначаючи їх взаємовідносини в різних аспектах сучасного законодавства та суспільства. Стаття розглядає спільні аспекти понять, такі як базовий принцип рівності, спрямованість на усунення системних нерівностей, та водночас розрізняє їх у способі застосування та фокусі.

За результатами дослідження було виявлено, що порівняння цих двох концепцій виявляє різні цілі та підходи. Аналіз «принципу рівності» та «позитивної дискримінації» підкреслює багатогранний характер досягнення справедливості та правосуддя в суспільстві. Принцип рівності забезпечує фундаментальну етичну та правову основу, тоді як позитивна

дискримінація запроваджує цілеспрямовані заходи для усунення історичної несправедливості та системної нерівності, що в кінцевому підсумку має на меті створення більш інклюзивного та справедливого суспільства.

Ключові слова: принцип рівності, позитивна дискримінація, рівність, позитивні дії, позитивні заходи, права людини і громадянина, принципи права, тлумачення норм права, дискримінація, конституційний принцип, рівність прав і свобод.

Постановка проблеми

Рівність у правах та обов'язках особи, а також рівність громадян перед законом, є фундаментальними поняттями в теоріях соціальної демократії та ключовими аспектами для концепції правової держави. Без забезпечення цих принципів функціонування конституційної демократії стає неможливим. Принцип рівності фактично визначає основу сучасного суспільства, де громадяни мають рівні права та можливості. Однак суспільство також визнає необхідність коригування нерівностей, що призводять до впровадження політики позитивної дискримінації. Ця стаття розглядає співвідношення між принципом рівності та позитивною дискримінацією, визначаючи їх поняття та вивчаючи їх взаємовідносини в різних аспектах сучасного законодавства та суспільства.

Стан дослідження проблеми

Принципи права, у тому числі і принцип рівності, було детально досліджено в науко-

вих працях таких науковців, як М. Козюбри, А. Колодія, В. Копейчикова, Л. Луць, П. Недбайла, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, С. Погребняка, О. Скакун, Т. Фулей, В. Шаповала, С. Шевчука, Г. Шмельової, Ю. Шемшученка та ін.

У свою чергу, до дослідження позитивної дискримінації у своїх публікаціях зверталися такі вчені, як Г. Христова, Л. Каменкова, Л. Мурашко, О. Репетова, О. Кочеміровська, Т. Омельченко та інші. Особливе значення в розрізі теми дослідження варто приділити роботі «Принципи права (загальнотеоретичне дослідження)» С. Погребняка.

Мета дослідження полягає у виокремленні спільних та відмінних рис понять «принципу рівності» та «позитивної дискримінації» та визначенні можливості застосування позитивної дискримінації без порушень принципу рівності.

Виклад основного матеріалу

Принцип рівності прав і свобод людини та громадянина є універсальним правовим принципом, що базується на ідеях свободи, демократії, гуманізму та справедливості. Цей принцип займає важливе місце в системі принципів правового статусу людини та громадянина. Він визначає демократичний підхід у взаємодії «людина – держава», «людина – суспільство», «людина – людина», установлює параметри реалізації, здійснення та забезпечення прав і свобод індивіда і громадянина. Застосовується до всіх прав і свобод особи і громадянина, що перебувають під юрисдикцією держави, з деякими винятками, чітко визначеними законодавством. Принцип рівності регулює взаємовідносини між державою та її громадянами, визначаючи структуру та обсяги гарантій, які забезпечуються громадянам для вільного вираження та реалізації їхніх прав та свобод.

Принцип юридичної рівності в загальному розумінні означає, що до однойменних суб'єктів не можуть застосовуватися будь-які розрізнення, винятки, обмеження чи переваги з огляду на певні їхні властивості. Юридичне розуміння, на думку науковців,

зокрема Р. Лівшица, передбачає рівність у правах, процедурах, стартових можливостях, правилах гри, на відміну від економічної рівності, що вимагає рівності на фініші [1].

С. П. Погребняк зазначає, що вимога формальної рівності можливостей реалізується в праві за допомогою чотирьох пов'язаних між собою загальних принципів: 1) принципу рівності перед законом, 2) принципу рівності перед судом, 3) принципу рівності прав і свобод людини і громадянина і 4) принципу рівності обов'язків людини і громадянина [2, с. 64].

При розгляді онтологічної природи та структурно-функціональних особливостей конституційного принципу рівності прав і свобод людини та громадянина, можна визначити його як універсальний правовий принцип. Цей принцип базується на ідеях свободи та справедливості і отримує визнання та нормативне закріплення як на міжнародному рівні в міжнародному праві серед держав співтовариства, так і на національному рівні. Він є основоположним принципом формування та функціонування правового статусу особи, визначає правовий режим взаємовідносин із державою та суспільством. Також він встановлює фактичну рівність прав і свобод людини та громадянина, а також їхню рівність перед законом, уникаючи надання привілеїв, обмежень у правах і преференцій для будь-яких осіб чи соціальних груп.

Отже, принцип рівності прав і свобод людини і громадянина в Україні – це зумовлений потребами розвитку Української держави і суспільства та визнаний Конституцією України універсальний принцип, який є основоположною, керівною, фундаментальною ідеєю, що характеризується загальною значущістю, вищою імперативністю й у концентрованому вигляді визначає формальну рівність прав і свобод людини і громадянина та охоплює, по-перше, застосування єдиного масштабу прав і свобод до всіх осіб, по-друге, виключає привілеї чи обмеження прав і свобод людини і громадянина за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майно-

вого стану, місця проживання, за мовними або іншими обставинами; по-третє, рівність прав і свобод людини і громадянина через рівність їх обов'язків; по-четверте, рівність усіх перед законом; по-п'яте, рівність прав і свобод чоловіка і жінки, окреслюючи цим зміст та сутність конституційного права України і виступаючи, таким чином, основним соціальним орієнтиром конституційно-правового регулювання.

У свою чергу, позитивна дискримінація – це політика (у деяких випадках, визначається як принцип), спрямована на активне надання певних переваг, пільг або підтримки конкретним групам або особам, які традиційно стали об'єктом дискримінації чи випадкового обмеження у правах та можливостях. Мета позитивної дискримінації полягає в усуненні системних нерівностей та сприянні активнішій участі цих груп у різних сферах життя, таких як освіта, зайнятість, політика тощо. Термін «позитивна дискримінація» використовується не лише для позначення політики та принципу, але й для опису «позитивних заходів» чи «спеціальних заходів». Такі заходи спрямовані на сприяння досягненню більшої рівності шляхом підтримки груп людей, які стикаються або стикалися з укоріненою дискримінацією, з метою надання їм рівних прав і доступу до можливостей на рівних умовах з іншими членами суспільства.

Так, Л. Каменкова та Л. Мурашко розглядають позитивну дискримінацію як стратегію спеціальних заходів, спрямовану на подолання нерівностей і соціального розшарування, що є характерним для практики у США. У їх визначенні, «позитивна дискримінація» виражається через ідеї запобігання, уникнення дискримінації, компенсації та вирівнювання прав. За їх поглядом, «позитивна дискримінація» є інструментом для ліквідації наслідків «негативної» дискримінації [3, с. 5].

У своїх роботах С. Погребняк аналізує концепцію «позитивної дискримінації» як політику позитивних дій, що використовується як тимчасовий захід для створення сприятливих умов для певної групи осіб за рахунок іншої групи, з метою компенсації існуючої фактичної нерівності між ними [4, с. 12].

Христова Г. О. визначає позитивну дискримінацію як особливі юридичні заходи, що функціонують як правова компенсація для осіб певної статі з метою швидкої ліквідації соціальної нерівності. За її визначенням, такі заходи не є дискримінаційними, оскільки спрямовані на забезпечення фактичної рівності можливостей осіб, а не лише формальної [5, с. 91].

Позитивна дискримінація, на думку професора Сари Фрідман, визначається як механізм виправлення історичної несправедливості та подолання стійкої нерівності. Ця перспектива розглядає позитивну дискримінацію як необхідний і виправданий крок до досягнення справжньої рівності. Проте важливим, при такому підході залишається делікатний баланс між просуванням рівності через позитивну дискримінацію та уникненням конфліктів з іншими правами, такими як меритократія чи недискримінація [6, с. 369].

Учені-юристи розглядають позитивну дискримінацію в ширшому правовому полі рівності, яке охоплює міжнародні конвенції з прав людини, такі як Загальна декларація прав людини, та національне антидискримінаційне законодавство. Позитивна дискримінація часто розглядається як виправлення історичної несправедливості, коли вчені стверджують, що певні групи історично були маргіналізовані або дискриміновані. Позитивна дискримінація також розглядається в рамках концепції змістовної рівності, що виходить за рамки формальної рівності і спрямована на подолання структурних і системних нерівностей, що лежать в основі цього поняття. Позитивна дискримінація, що розглядається як механізм досягнення реальної рівності, активно сприяє забезпеченню рівних можливостей для історично несприятливих груп.

У правовому контексті принцип рівності та позитивна дискримінація мають кілька спільних та відмінних аспектів. Обидва концепти ґрунтуються на базовому принципі рівності, що передбачає, що всі особи мають рівні права і можливості та мають спільну мету усунення нерівностей та створення умов для рівного доступу до можливостей. Вони також враховують необхідність кори-

гуювання системної нерівності, що може виникати внаслідок дискримінаційних практик чи структурних законодавчих обмежень.

Окрім того, взаємозв'язок понять полягає в їхній спільній меті - досягти більш справедливого та рівноправного суспільства. Позитивна дискримінація вважається тимчасовим заходом для прискорення досягнення рівності шляхом надання цільової підтримки недостатньо представленим групам, створення рівних умов для всіх.

Однак вони розрізняються у способі застосування. Принцип рівності вимагає рівного ставлення до всіх осіб без особливих переваг або обмежень, тоді як позитивна дискримінація застосовується для активного підтримання або компенсації певних груп, які історично були об'єктом дискримінації.

Основи рівності охоплюють адвокацію рівного доступу до можливостей і ресурсів без дискримінації за такими ознаками, як раса, стать чи релігія. Наголошуючи на справедливому ставленні, цей принцип гарантує, що кожен має рівні шанси на успіх на основі своїх заслуг. Позитивна дискримінація, у свою чергу, усуває історичний дисбаланс та несправедливість, активно просуваючи інтереси маргіналізованих або неблагополучних груп. Вона прагне сприяти різноманітності та інклюзії, руйнуючи бар'єри, які призводять до недостатнього представництва в різних сферах.

Щодо фокусу, принцип рівності зосереджений на забезпеченні рівних прав для всіх громадян, незалежно від їхньої належності до конкретних груп. У той час як позитивна дискримінація акцентує увагу на конкретних групах, які можуть вимагати спеціальних заходів для усунення історичної дискримінації.

Щодо інструментальності, принцип рівності розглядається як загальний принцип, визначаючи основи рівності у всіх аспектах життя та правах. З іншого боку, позитивна дискримінація вважається інструментальним засобом, спрямованим на вирішення конкретних соціальних чи історичних проблем дискримінації.

Щодо часового аспекту, принцип рівності є основоположним принципом та застосо-

вується безперервно, тоді як позитивна дискримінація може бути застосована як тимчасовий захід для досягнення конкретних цілей в умовах дефіциту рівності. Розуміння цих спільних і відмінних аспектів допомагає узгоджено застосовувати обидва поняття в рамках правового контексту для досягнення мети справедливості та рівноправ'я.

Принцип рівності часто розглядається як внутрішній етичний імператив, що підкреслює невід'ємну цінність кожної людини. Він узгоджується з принципами прав людини та етичними рамками. «Позитивна дискримінація» етично виправдана як прагматичний інструмент для досягнення більш справедливого суспільства шляхом активного подолання існуючої нерівності. Її етичні міркування зосереджені на прагненні до соціальної справедливості та інклюзивності.

Висновки

У результаті проведеного дослідження можна дійти висновку, що порівняння цих двох концепцій виявляє різні цілі та підходи. У той час як рівність фокусується на універсальному рівному ставленні та можливостях, позитивна дискримінація конкретно спрямована на історично несприятливі умови за допомогою преференційних заходів. Рівність наголошує на меритократії - однаковому ставленні до всіх, щоб усунути упередженість, тоді як позитивна дискримінація активно надає переваги недостатньо представленим групам, визнаючи історичний дисбаланс. З часової точки зору, рівність вважається позачасовою, тоді як позитивна дискримінація розглядається як тимчасовий захід, спрямований на усунення історичної або системної несправедливості. З етичної точки зору, рівність є внутрішнім імперативом, що підкреслює цінність особистості, тоді як позитивна дискримінація є прагматичним інструментом для подолання існуючої нерівності. Юридична реалізація відрізняється: рівність закріплена в антидискримінаційних законах, тоді як позитивна дискримінація може вимагати спеціальних законів і політик, що дозволяють преференційне ставлення в певних контекстах. Співвідношення між «принципом рівності» та «позитивною дискримінацією» передбачає

делікатне балансування. Хоча позитивна дискримінація є інструментом для подолання нерівності, вона повинна застосовуватися делікатно, щоб уникнути непередбачуваних наслідків і підтримати основні принципи рівності. Насамкінець, порівняння «принципу рівності» та «позитивної дискримінації» підкреслює багатогранний характер досягнення справедливості та правосуддя в суспільстві. Принцип рівності забезпечує фундаментальну етичну та правову основу, тоді як позитивна дискримінація запроваджує цілеспрямовані заходи для усунення історичної несправедливості та системної нерівності, що в кінцевому підсумку має на меті створення більш інклюзивного та справедливого суспільства. Успішна реалізація обох концепцій вимагає ретельного розгляду етичних, правових і практичних наслідків для досягнення балансу, який підтримує принципи рівності та справедливості.

Література

1. Принцип рівності у практиці Європейського Суду з прав людини. Практика ЄСПЛ. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/tuyrshchyt-ukvrsfkhk-ts-tuankhyshchk-zhvustyemfensgs-ftsets-i-tuav-oyueygy/ (дата звернення: 23.11.2023).
2. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків : Право, 2008. 240 с.
3. Каменкова Л. Э., Мурашко Л. О. Позитивная дискриминация: понятие, содержание, эволюция. Журнал Международного права и международных отношений. 2006. № 2. С. 3–10.
4. Погребняк С. П. Роль позитивної дискримінації в загальній концепції рівності. Університетські наукові записки. 2008. № 1. С. 23–28.
5. Христова Г. О., Кочемировська О. О. Позитивні дії в механізмі забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: міжнародний досвід та українські перспективи. Харків: Гендер. інформ.-аналіт. центр «КРОНА», 2010. 200 с.
6. Fredman S. Changing the norm: Positive duties in equal treatment legislation. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. 2005. No. 12. P. 369–382.

«EQUALITY PRINCIPLE» AND «POSITIVE DISCRIMINATION»: A COMPARATIVE CHARACTERIZATION IN THE LEGAL CONTEXT

The article is devoted to a comparative analysis of the concepts of «principle of equality» and «positive discrimination» in the works of scientists and in legal acts.

The article examines the main scientific approaches to the definition of the concepts of «equality principle» and «positive discrimination» and identifies the common and distinctive features of these concepts and defines their specific characteristics. The research focuses on how these concepts are implemented to create a more equitable and inclusive society.

The article also reveals the essence of positive discrimination, the peculiarities of its implementation, and the criteria for its acceptability in the legislative and practical field, considering its correlation with the principle of equality.

The article analyzes in detail the relationship between the principle of equality and positive discrimination, defining their concepts and studying their relationship in various aspects of modern legislation and society. The article examines the common aspects of the concepts, such as the basic principle of equality and the focus on eliminating systemic inequalities, while distinguishing them in the way they are applied and their focus.

The research shows that a comparison of the two concepts reveals different goals and approaches. The analysis of the «equality principle» and «positive discrimination» highlights the diverse nature of achieving equity and justice in society. The equality principle provides a fundamental ethical and legal basis, while positive discrimination introduces focused measures to address historical injustice and systemic inequality, ultimately aiming to create a more inclusive and just society.

Keywords: equality principle, positive discrimination, equality, positive action, positive measures, human and civil rights, principles of law, interpretation of law, discrimination, constitutional principle, equality of rights and freedoms.